

Экономика және құқықтағы заманауи процестер мен үрдістерді зерттеудің теориялық негіздері

ЖАРИЯЛАНДЫ
28.01.2025

ТІРЕК СӨЗДЕР

Digitalization, economy, globalization, law, legal reform, modern processes, глобализация, жаһандану, заманауи процестер, құқық, құқықтық реформа, право, правовая реформа, современные процессы, Цифрландыру, Цифровизация, экономика

СІЛТЕМЕ

<https://bilimger.kz/175408/>

Тлеуов Ниязбек Манасұлы

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
«6M020900-Іскерлік әкімшілік» мамандығы магистранты
Ақтөбе, Қазақстан
e-mail: rtleuov142@gmail.com

Ғылыми жетекшісі - з.ғ.к., Балгинова Куралай Максатовна

Түйін: Бұл мақалада қазіргі экономика мен құқық салаларындағы заманауи процестер мен үрдістердің теориялық негіздері қарастырылады. Автор цифрландыру, жаһандану және құқықтық реформалардың қоғамдағы рөлі мен ықпалына тоқталады. Зерттеу барысында құқықтық нормалардың экономикалық даму мен әлеуметтік тұрақтылыққа тигізетін әсері талданады.

Тірек сөздер: экономика, құқық, заманауи процестер, цифрландыру, құқықтық реформа, жаһандану.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПРОЦЕССОВ И ТЕНДЕНЦИЙ В ЭКОНОМИКЕ И ПРАВЕ

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы

современных процессов и тенденций в экономике и праве. Автор анализирует роль и влияние цифровизации, глобализации и правовых реформ в обществе. В ходе исследования рассматривается воздействие правовых норм на экономическое развитие и социальную стабильность.

Ключевые слова: экономика, право, современные процессы, цифровизация, правовая реформа, глобализация.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF RESEARCH ON MODERN PROCESSES AND TRENDS IN ECONOMY AND LAW

Abstract: The article explores the theoretical foundations of modern processes and trends in the fields of economy and law. The author examines the role and impact of digitalization, globalization, and legal reforms in society. The study analyzes the influence of legal norms on economic development and social stability.

Keywords: economy, law, modern processes, digitalization, legal reform, globalization.

Кіріспе

Қазіргі таңда экономика мен құқық салалары қарқынды өзгерістерге ұшырап, жаһандану, цифрландыру, құқықтық реформалар және халықаралық интеграцияның ықпалына тәуелді болып отыр. Бұл үрдістер экономикалық тұрақтылықты, заңнамалық жүйенің тиімділігін және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Сондықтан экономика мен құқықтың заманауи тенденцияларын жан-жақты зерттеу Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуын, ұлттық қауіпсіздігін және құқықтық мемлекеттің қалыптасуын қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері

Зерттеудің негізгі мақсаты – экономика мен құқық салаларындағы заманауи үрдістерді, олардың өзара байланысын, әсерін және болашақтағы ықпалын талдау. Бұл мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады:

— Экономикалық және құқықтық даму бағыттарының өзара байланысын анықтау.

— Заманауи экономикалық және құқықтық процестердің негізгі ерекшеліктерін сараптау.

— Қазақстандағы экономикалық және құқықтық реформалардың нәтижелерін талдау.

Экономика және құқық салаларындағы қазіргі тенденцияларды талдау әдістемесі

Зерттеу барысында талдаудың салыстырмалы, жүйелі және статистикалық әдістері қолданылады. Сонымен қатар, нормативтік-құқықтық актілер мен экономикалық деректерге шолу жасалады, бұл заманауи үрдістердің ерекшеліктерін нақты және дәл сипаттауға мүмкіндік береді.

Экономикалық және құқықтық дамудың теориялық аспектілері

Экономикалық және құқықтық дамудың теориялық аспектілерін зерттеу қазіргі заманғы әлемдік жүйелердің күрделі өзара әрекеттестігін түсінуге бағытталған. Экономика мен құқықтың өзара тығыз байланысы мен олардың дамуының теориялық негіздерін талдау қажеттілігі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Экономикалық процестер мен құқықтық жүйелердің өзара байланысын зерттеу экономиканың даму заңдылықтарын, құқықтық нормалардың қалыптасуын және олардың қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарға әсерін толыққанды түсіну үшін маңызды. Экономикалық даму теориялары классикалық, неоклассикалық, институционалдық және заманауи теорияларды қамтиды, әрбір бағыттың өзіндік ерекшеліктері, әдістері мен қағидаттары бар.

Классикалық экономикалық теория Адам Смит, Давид Рикардо және Джон Стюарт Милл сынды ғалымдардың еңбектерінде дамыған. Бұл бағыт нарықтық механизмдердің өздігінен реттелуіне, сұраныс пен ұсыныстың теңгеріміне, жеке меншік пен кәсіпкерлік қызметтің ролін

атап көрсетеді. Классикалық теория экономикалық дамудың негізгі қағидаттары мен нарықтың еркіндігін қорғауды алға тартады, бұл құқықтық жүйеде жеке меншік пен кәсіпкерлік бостандығын қорғау, келісім-шарттар және меншік құқығының мызғымастығын қамтамасыз ету сияқты ұғымдарға негіз болады. Ал неоклассикалық теория экономиканың микро және макродеңгейлерінде тепе-теңдікті қамтамасыз ететін нарықтық механизмдердің тиімділігін зерттейді. Бұл бағытта да құқықтық жүйенің рөлі айқын көрінеді, себебі нарықтың тепе-теңдігін реттеуде және құқықтық нормаларды қамтамасыз етуде мемлекеттік араласу қажеттілігі туындайды. [1, 456.].

Институционалдық теориялар экономиканың дамуында құқықтық институттардың ерекше рөлін көрсетеді. Мұнда экономикалық қатынастардың институционалдық негіздері – меншік, келісім-шарттар, бәсекелестік, мемлекеттік реттеу және құқықтық нормалар басты назарға алынады. Экономикалық қатынастардың тиімді дамуы үшін құқықтық институттардың рөлі орасан зор, себебі олар әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді, экономикалық қатынастардың заңдылығын бақылап, тараптардың құқықтары мен міндеттерін нақтылап отырады. Осы теорияның өкілдері экономика мен құқықтың өзара әрекеттесуін нарықтағы институционалдық шектеулер мен құқықтық нормалар арқылы түсіндіреді. Құқықтық нормалар әлеуметтік қатынастарды реттеудің негізгі құралы ретінде қарастырылады, бұл экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізуге, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Заманауи экономикалық теориялар, соның ішінде ақпараттық экономика, цифрлық экономика, инновациялық даму теориялары экономиканың жаңа бағыттарын зерттейді. Мұнда құқықтық дамудың жаңа аспектілері де маңызды орын алады, себебі экономиканың цифрландырылуы, инновациялық кәсіпкерліктің дамуы және интеллектуалдық меншік құқығының рөлі артып келеді. Қазіргі заманғы экономикалық және құқықтық теориялар жаһандану, халықаралық сауда, трансұлттық корпорациялар мен қаржы институттарының ықпалы сияқты

факторларды да ескереді. Халықаралық құқық пен экономиканың өзара әрекеттесуі халықаралық құқықтық нормалар мен экономикалық саясаттың бірлігін қамтамасыз ету үшін жаңа тәсілдерді қажет етеді. Осы тұрғыда халықаралық экономикалық құқықтың дамуы, сауда келісімдері мен инвестициялық құқықтық нормалардың ықпалы экономикалық процестердің жаһандық деңгейде дамуына тікелей әсер етеді. [2, 89б.].

Қорытындылай келе, экономикалық және құқықтық дамудың теориялық аспектілерін жан-жақты талдау әлеуметтік-экономикалық және құқықтық саясатты жетілдіру үшін маңызды негіз болып табылады. Экономика мен құқықтың өзара байланысын терең түсіну қоғамдық қатынастардың реттелуін, әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізуді және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Экономикалық және құқықтық дамудың теориялық негіздерін дұрыс талдап, оны нақты өмірде қолдану экономикалық реформалардың сәтті жүзеге асуына, құқықтық жүйенің тиімділігін арттыруға, сондай-ақ әлеуметтік тұрақтылыққа қол жеткізуге ықпал етеді.

Экономикадағы қазіргі үрдістер

Қазіргі экономикалық үрдістер жаһандану, цифрландыру және инновациялық даму факторларының әсерімен тығыз байланысты. Бұл үрдістер әлемдік экономиканың құрылымдық өзгерістеріне, экономикалық саясаттың жаңа бағыттарына және халықаралық қатынастардағы экономикалық интеграцияның күшеюіне әкелуде. Жаһандану аясында экономикалар арасындағы шекаралардың жойылуы, тауарлар, қызметтер, капитал және ақпарат ағындарының еркін қозғалысы байқалады. Нәтижесінде, елдер арасындағы экономикалық байланыстар күрделеніп, бәсекелестік деңгейі арта түседі. Бұл жағдай экономиканы басқару мен реттеудің жаңа механизмдерін талап етеді, себебі мемлекеттердің экономикалық тәуелсіздігі бұрынғыдай болмайды. Олар бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста болғандықтан, экономикалық дағдарыстар жаһандық сипат алып, барлық елдерге әсер етуі мүмкін. [3, 165б.].

Экономиканы цифрландыру – қазіргі заманғы ең өзекті үрдістердің бірі. Цифрлық экономика ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы нәтижесінде пайда болды және экономикалық қатынастардың жаңа түрлерін қалыптастырды. Электрондық сауда, цифрлық төлем жүйелері, виртуалды кәсіпкерлік және цифрлық платформалар экономикалық қызметтің жаңа форматтарына айналды. Мұндай өзгерістер бизнестің тиімділігін арттырып, өндіріс шығындарын азайтады және тұтынушыларға қолжетімділікті жақсартады. Сонымен қатар, цифрландыру жұмыс күшінің құрылымын өзгертуге де ықпал етеді, себебі автоматтандыру мен жасанды интеллект технологиялары белгілі бір қызмет түрлерін алмастырады. Бұл жағдайда біліктілігі жоғары мамандарға сұраныс артып, ал төмен білікті қызметкерлердің жұмыссыз қалу қаупі жоғарылайды. Сондықтан экономикалық саясатты қайта қарау және білім беру жүйесін цифрлық экономика талаптарына бейімдеу қажеттілігі туындайды.

Инновациялық даму қазіргі экономиканың тағы бір маңызды бағыты болып табылады. Инновациялар – экономикалық өсудің негізгі қозғаушы күші, себебі олар өндіріс тиімділігін арттырып, жаңа өнімдер мен қызмет түрлерін ұсынады. Инновациялық белсенділік жеке сектордан бастап мемлекеттік деңгейге дейінгі барлық экономикалық субъектілердің басты мақсатына айналуда. Әсіресе, технологиялық инновациялар, соның ішінде жасанды интеллект, биотехнология, жасыл экономика және баламалы энергия көздері экономиканың тұрақты дамуына ықпал етеді. Жасыл экономика тұжырымдамасы экологиялық таза өндіріс технологияларын дамытуға бағытталған, бұл қоршаған ортаның ластануын азайтуға және табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл экологиялық тұрақтылық пен экономикалық өсуді үйлестіруге көмектеседі, бұл тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Жаһандық экономикалық өзгерістердің тағы бір маңызды үрдісі – қаржы нарықтарының дамуы мен күрделенуі. Халықаралық қаржы ағындарының қозғалысы, қаржы құралдарының алуан түрлілігі және

олардың қолжетімділігі экономикалық өсудің маңызды факторларына айналуға. Қаржы нарықтары арқылы капиталдың шоғырлануы мен бөлінуі жүзеге асырылып, экономиканың түрлі секторларында инвестициялық белсенділік артады. Алайда, қаржы нарықтарының күрделілігі экономикалық тұрақсыздыққа және қаржы дағдарыстарының қаупіне де әкелуі мүмкін. Сондықтан қаржы нарықтарын тиімді реттеу және мониторинг жүргізу экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізгі элементтерінің бірі болып табылады.

Экономикалық теңсіздік мәселесі де қазіргі үрдістердің бірі ретінде ерекше орын алады. Экономикалық өсімге қарамастан, табыстардың біркелкі бөлінбеуі қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті арттырып, экономикалық саясаттың тиімділігін төмендетуі мүмкін. Бұл жағдайда мемлекеттер әлеуметтік саясатты күшейтіп, табыстарды қайта бөлу механизмдерін жетілдіру арқылы экономикалық теңсіздікті азайтуға бағытталған шараларды қабылдауы қажет. Экономикалық теңсіздік тек табыстардың ғана емес, білім алу, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау мүмкіндіктерінің де теңсіздігіне әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуын тежейді.

Қорыта келгенде, қазіргі экономикалық үрдістер жаһандық өзгерістермен, цифрландырумен, инновациялық даму және қаржы нарықтарының дамуы сияқты факторлармен тығыз байланысты. Экономикалық саясат осы үрдістерді ескере отырып, қоғамның тұрақты дамуын, әлеуметтік әділеттілікті және экономикалық тиімділікті қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Мұндай тәсіл экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырып, әлеуметтік әл-ауқаттың өсуіне ықпал етеді.

Құқықтағы заманауи процестер

Құқықтағы заманауи процестер қоғамның үнемі өзгеріп отыратын әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларына бейімделуге бағытталған құқықтық жүйенің серпінді дамуын көрсетеді. Қазіргі заманғы құқықтық өзгерістер жаһандану, цифрландыру, халықаралық интеграция, адам құқықтарын қорғау және жаңа әлеуметтік

құндылықтардың қалыптасуы сияқты факторлардың ықпалымен жүзеге асуда. Бұл процестер құқықтың тек заңдардың жиынтығы ғана емес, сонымен қатар қоғамдық қатынастарды реттейтін және қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз ететін күрделі механизм екенін айқындайды. Құқық жүйесінің өзгеруі мен бейімделуі қазіргі қоғамның сұраныстарына сәйкес құқықтық реформалардың қажеттілігіне әкеледі, бұл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғауға және заңдардың орындалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. [1, 78б.].

Жаһанданудың құқықтық жүйеге әсері айтарлықтай маңызды. Жаһандану әлем елдерінің өзара тығыз байланысын арттырып, халықаралық құқық нормаларының ішкі құқықтық жүйелерге ықпалын күшейтуде. Бұл процесте мемлекеттердің өз заңдарын халықаралық стандарттарға сәйкестендіруі қажет. Халықаралық құқықтық нормалардың трансформациясы мемлекеттердің құқықтық жүйелерінде интеграциялық процестерді жеделдетуге, халықаралық ұйымдармен тығыз қарым-қатынас орнатуға және халықаралық келісімдерді жүзеге асыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар, жаһандану барысында адам құқықтарын қорғау мәселесі ерекше маңызға ие болып, мемлекеттердің ұлттық заңнамаларында адам құқықтарын қорғауға бағытталған нормалар көбейіп, олардың тиімділігі артып келеді. [4, 157б.].

Цифрландыру заманауи құқықтық процестердің тағы бір негізгі факторына айналды. Ақпараттық технологиялардың дамуы құқықтық қатынастардың жаңа түрлерін қалыптастырып, электрондық үкімет, онлайн қызметтер, цифрлық келісім-шарттар, киберқауіпсіздік және деректерді қорғау сияқты жаңа құқық салаларының пайда болуына алып келді. Құқық жүйесі бұл өзгерістерге бейімделіп, цифрлық ортада құқықтық реттеудің жаңа құралдарын енгізуге мәжбүр. Цифрландыру құқықтық қызметтерді оңтайландырып, олардың қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік берсе де, ол құқықтық жүйеде жаңа сын-қатерлер туғызады. Мысалы, киберқылмыстардың көбеюі, жеке деректердің заңсыз таралуы және цифрлық құралдардың теріс пайдаланылуы сияқты мәселелер құқық қорғау органдары мен сот жүйесінің жаңа әдістерді

қолдануын талап етеді. Осылайша, құқықтық реформалар ақпараттық қауіпсіздік пен цифрлық құқықтарды қорғау мәселелерін де қамтуы тиіс.

Құқықтық реформалар құқықтың заманауи процестеріндегі маңызды аспектілердің бірі болып табылады. Құқықтық реформалар мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға, заңдардың орындалуын қамтамасыз етуге, сыбайлас жемқорлықпен күреске және қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікті нығайтуға бағытталған. Көптеген елдерде құқықтық реформалар сот жүйесін жетілдіру, әкімшілік кедергілерді азайту, мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру және заңнаманың ашықтығын қамтамасыз ету сияқты бағыттарда жүзеге асырылуда. Әсіресе, сот жүйесінің тәуелсіздігі мен ашықтығы, құқық қорғау органдарының тиімділігі және заңдардың орындалуын бақылау құқықтық реформалардың негізгі мақсаттарына айналған. Бұл қоғамның құқықтық мәдениетін арттыруға, азаматтардың заң алдындағы теңдігін қамтамасыз етуге және құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді. [5, 1906.].

Адам құқықтарын қорғау қазіргі заманғы құқықтық процестердің орталық элементі болып табылады. Құқықтық жүйе азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және дискриминацияның барлық түрлерін жоюға бағытталуы тиіс. Бұл тұрғыда халықаралық құқықтық нормалар, соның ішінде БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі жалпы декларациясы, Еуропалық Адам құқықтары жөніндегі конвенция және басқа да халықаралық келісімдер ұлттық заңнамаларды жетілдіруге ықпал етеді. Адам құқықтарын қорғау саласындағы заманауи процестер жаңа құқықтар мен міндеттердің пайда болуына алып келеді, мысалы, жеке өмірге қол сұғылмаушылық, еңбек құқықтары, гендерлік теңдік және қоршаған ортаны қорғау құқығы. [2, 886.].

Қорытындылай келе, құқықтағы заманауи процестер қоғамның дамуымен тығыз байланысты және құқықтық жүйенің икемділігі мен бейімделуін талап етеді. Құқық жүйесі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге жауап беруге, адам құқықтарын қорғауға

және заң үстемдігін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл құқықтық процестердің тиімді жүзеге асуы үшін құқықтық реформаларды жалғастыру, халықаралық құқық нормаларын интеграциялау және цифрлық технологияларды қолдану маңызды рөл атқарады. Осылайша, құқық жүйесінің дамуы қоғамдағы тұрақтылық пен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі ретінде қарастырылады.

Қорытынды

Экономика мен құқық салаларындағы заманауи үрдістерді зерттеу қазіргі қоғамның қарқынды өзгеруіне бейімделуге және жаңа мәселелерді шешуге бағытталған құқықтық және экономикалық жүйелердің дамуына ықпал етеді. Зерттеу барысында цифрландырудың, жаһанданудың және құқықтық реформалардың экономикалық өсімге, құқықтық тұрақтылыққа және әлеуметтік әділеттілікке әсері анықталды. Цифрлық экономика мен құқықтық реттеудің өзара әрекеттестігі инновацияларды ынталандыруға және бизнес-процестерді оңтайландыруға көмектесетіні айқындалды. Сонымен қатар, халықаралық құқықтық нормалардың интеграциясы жаһандық экономикалық процестерді тиімді реттеуге ықпал ететіні атап өтілді.

Зерттеудің болашақтағы ықпалы мен даму перспективалары осы бағытта одан әрі тереңдетілген зерттеулер жүргізу қажеттілігімен байланысты. Экономикалық және құқықтық үрдістерді кешенді талдау олардың қоғамдағы өзгерістерге бейімделуін жақсартып, құқықтық реформалардың тиімділігін арттыруға және экономикалық саясаттың сапасын жетілдіруге мүмкіндік береді. Бұл үрдістерді зерттеу мемлекеттердің халықаралық деңгейде бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер

1. *Кастельс М. «Сетевое общество: Восхождение информационной эпохи». – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – 450 б.*

2. Баумоль У.Дж., Литан Р.Е., Шрамм К.Дж. «Хороший капитализм, плохой капитализм и экономика роста и процветания». – Москва: ВШЭ, 2007. – 367 б.
3. Садовский В.И. «Право и экономика в условиях глобализации». – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2015. – 512 б.
4. Эггертсон Т. «Экономическая теория институциональных изменений». – Москва: Дело, 2003. – 384 б.
5. Клейн Н. «Доктрина шока: Рассвет катастрофического капитализма». – Москва: АСТ, 2009. – 672 б.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.